

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Dalenda Larguèche: Η ιστορία των γυναικών στο Μαγκρέμπ σήμερα

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΖΩΗΣ

Claude Mossé: Ο Ηρόδοτος και η θέση των Λιβύων γυναικών
 Mohamed Monkachi: Πηγές και προσεγγίσεις μιας ιστορίας των γυναικών στο Αρχαίο Μαρόκο
 Habib Kazdaghli: Προφορικές πηγές και ιστορία των Τυνησιών γυναικών
 Jamila Amrane: Μαχήτριες στο Εθνικό Απελευθερωτικό πόλεμο της Αλγερίας
 Dalila D. Iamarene: Αγωνίστριες του O.S. (Organisation Spéciale) της Γαλλικής Οργάνωσης του F.L.N. (Front de Libération Nationale): διαδρομές, εικόνες και αναπαραστάσεις του εαυτού

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΙΕΡΑΡΧΙΕΣ, ΓΑΜΗΛΙΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ
 Aurélie Martin Casares: Γυναίκα σκλαβιά: γυναίκες του Μαγκρέμπ στη Γρενάδα κατά το 17ο αιώνα
 Rachida Bessrouf: Η διατροφή για τη σύζυγο και «μητέρα του αγοριού» σύμφωνα με τις νομικές γνωματεύσεις του Borzoli (στα αραβικά)
 Fatima Zohra Guechi: Το συμβόλαιο γάμου στην Κωνσταντίνη στα τέλη του 18ου αιώνα

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΗ ΚΛΙΜΑΚΑ
 Habib Ben Younes: Ο οικονομικός ρόλος των Καρχηδονίων γυναικών στο Sahel της Τυνησίας (4ος -1ος αι. π. Χ.: η περίπτωση της κεραμικής Bouba Mejjani: Η κληρονομική περιουσία των γυναικών στη δυναστεία των Φατιμίδων: ανάμεσα στη μεταβίβαση και την απόκτηση (στα αραβικά)
 Aïcha Ghattas: Η γυναίκα ιδιοκτήτρια στο Αλγέρι κατά την Οθωμανική περίοδο (στα αραβικά)
 Ouassana Tengour: Ευημερία και δυσπραγία των γυναικών στην Κωνσταντίνη 1954-1962
 Souad Ben Djaballah: Η πρόσβαση των γυναικών στην έγγαιο ιδιοκτησία

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ
 Zohra Cherif: Κομμώσεις, καλύπτρες και στολισμός της κεφαλής στην Καρχηδόνα
 Mohamed Houbbaida: Η γυναίκα αγροτική φορεσιά: εισαγωγικές παρατηρήσεις
 Dalenda Larguèche: Οι γυναίκες και η γνώση της ιατρικής και του σώματος στην παραδοσιακή Τυνησία
 Abdessamad Dialmy: Γυναικείο σώμα και σεξουαλικότητα
 Naïma Chikhaoui: Σώμα και χειρονομίες γυναικών στο Μαγκρέμπ

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΕΧΝΟΓΝΩΣΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Fatma Oussedik: Τελετουργικές διατροφικές συμπεριφορές και κοινωνική ταυτότητα των γυναικών στο Αλγέρι
 Pierre Soumille: Οι καθολικές μοναχές και η

επαγγελματική κατάρτιση των Τυνησιών γυναικών
 Souad Bakalti: Επαγγελματική κατάρτιση και γυναίκα εργασία στην Τυνησία στην περίοδο της αποικιοκρατίας
 Habib Kazdaghli: Η εκπαίδευση των γυναικών στην αποικιοκρατούμενη Τυνησία

ΕΚΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΗ ΔΥΣΗ
 Danièle Voldman και Laurent Douzou: Προφορικές πηγές και ιστορίες γυναικών στη Γαλλία: δύο εμπειρικές καταγραφές
 Monique de Saint Martin: Ερωτήματα στην ιστορία των γυναικών στη Δύση
 Rose-Marie Lagrave: Η έρευνα γύρω από τις γυναίκες στη Γαλλία

ΕΝ ΕΙΔΕΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Dalenda Larguèche: Γυναίκες και κοινωνικές επιπτώσεις στην Τυνησία
 ικές με την αραβική βιβλιογραφία απορίες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G. Duby και M. Perrot (διεύθυνση), *Histoire des Femmes en Occident*, Παρίσι, Plon, 1990-1992, τ. 5. Το έργο εξετάζει τις σχέσεις των δύο φύλων στις δυτικές κοινωνίες από την αρχαιότητα έως τον 20ό αιώνα, αποδεικνύοντας την ιστορικότητά τους και παρακολουθώντας τις ιστορικές μεταβολές τους.
 2. *Clio: Histoires, Femmes et Sociétés*, «Femmes du Maghreb», 9/1999. Εδώ δημοσιεύεται σε μια πρώτη, συνοπτικότερη μορφή, χωρίς άλλες επικαλύψεις ανάμεσα στους δύο τόμους, το άρθρο της Dalenda Larguèche που συζητήσαμε παραπάνω για το παράδειγμα της Τυνησίας.
 3. Βλ. Sayyed Murshid, «Tynisie: Desserrer l'étail», *Imprecor*, no 447, Μάιος 2000.

* Θέλω να ευχαριστήσω την Αλέκα Μπουτζουβή για την πρώτη αυτή γνωριμία μου με την Ιστορία των γυναικών στο Μαγκρέμπ, τις υποδείξεις και παρατηρήσεις της, την Έφη Αβδελά και την Ελένη Βαρίκα για το κατατοπιστικό υλικό που μου έδωσαν, τον Habib Kazdaghli για την προθυμία με την οποία μου διευκρίνισε τις σχετ

ΝΑΤΑΛΙ ΝΤΑΙΗΒΙΣ:

ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΟΝ 20ό ΑΙΩΝΑ*

Ρίκα Μπενβενίστο

Η ΙΣΤΟΡΙΑ που «κάνει» η Natalie Zemon Davis θεωρείται από πολλούς συναρπαστική: τα θέματα που επιλέγει, ο τρόπος της να δίνει φωνή στους σιωπηλούς της ιστορίας, τους αγρότες ή τις γυναίκες, η ευρυμάθεια, η λογισσύνη της καθώς και το διαρκές άνοιγμά της σε νέα ερωτήματα και σε νέες μεθόδους προκαλούν θαυμασμό.

Αν κανείς θελήσει να αναφερθεί στις διαδοχικές θεματικές και θεωρητικές επιλογές της Νταίηβις, όπως εμφανίζονται στο έργο της, μπαίνει στον πειρασμό να δει το έργο της, έτσι όπως αυτή επιχειρεί να δει τον Μαρτίνο Γκερ: Τον ίδιο κατανοητό με τους όρους όλων όσων μπορεί να βρει για τη ζωή στο χωριό του τον 16ο αιώνα: την περιπέτεια του ως μια εκδοχή της διαμόρφωσης της ταυτότητάς του. Το έργο της Νταίηβις λοιπόν σχετίζεται με τη δική της διαμόρφωση ως αμερικανίδα εγγονής Εβραίων μεταναστών από την Ευρώπη, ως στρατευμένης διανοούμενης στους κόλπους της Αριστεράς κατά την ψυχροπολεμική περίοδο της μακαρθικής λογοκρισίας και του πολέμου του Βιετνάμ, ως φεμινίστριας ερευνήτριας που διδασξε σε μεγάλα πανεπιστήμια της βόρειας Αμερικής την εποχή που η κοινωνική ιστορία συνάντησε πρώτα την κοινωνική ανθρωπολογία και έπειτα τη λογοτεχνική κριτική.

Άλλωστε και η ίδια σε δοκίμιά της αναρωτιέται πώς ιστορικοί, όπως ο Λ. Φεβρ και ο Μ. Μπλοκ για παράδειγμα, κατανοούσαν τη ζωή τους σε σχέση με το έργο τους, πώς στάθηκαν απέναντι στους δασκάλους, τους συναδέλφους και τους μαθητές τους. Στην οικογένειά της, όπως σε τόσες οικογένειες μεσοαστών μεταναστών στην Αμερική, δεν μιλούσαν για το ιστορικό παρελθόν, αντίθετα ήταν στραμμένοι με εμπιστοσύνη στο παρόν και στο μέλλον. Οι σπουδές ήταν ο τρόπος να αποκτήσουν ρεαλιστικό αντίκρουσμα τα όνειρά τους για το μέλλον. Ωστόσο, η Ευρώπη υπήρχε στη λογοτεχνία που γέμιζε τα ράφια της βιβλιοθήκης και στις οικογενειακές μνήμες από τους διωγμούς των αρχών του αιώνα και του δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Υπήρχαν επίσης η πολιτική και ο ακτιβισμός στα φοιτητικά χρόνια.

Η Νταίηβις θα επιλέξει την Ευρώπη, τη Γαλλία αρχικά, ως πεδίο των ερευνών της και η διατριβή της, το 1952, θα φέρει τη σφραγίδα της επιρροής της ενεργούς ενασχόλησής της με την πολιτική και της συνακόλουθης στροφής από την ιστορία των ιδεών στην κοινωνική ιστορία. Η Λυών του 16ου αιώνα γίνεται ο τόπος όπου η Νταίηβις θα διερευνήσει τη σχέση της ιστορίας της εργασίας με τη θρησκευτική ιστορία, τη διαπλοκή των οικονομικών με τους θρησκευτικούς ανταγωνισμούς. Τα αρχεία της πόλης και τα βιβλία που εκδόθηκαν εκεί θα είναι ο τόπος όπου η Νταίηβις θα «δοκιμάσει» τις ιδέες του Μαρξ και του Βέμπερ. Αρκετά χρόνια αργότερα, (το 1975) θα δημοσιεύσει μια συλλογή άρθρων με τον τίτλο, *Κοινωνία και Κουλτούρα στην πρώιμη νεότερη Γαλλία*,¹ που μαρτυρούν την επόμενη επιστημολογική στροφή της προς την κοινωνική ανθρωπολογία και την ενσωμάτωση της ιστορίας των γυναικών στην ιστορική αφήγηση. Στην ανθρωπολογία η Νταίηβις δεν αναζητεί λύσεις για τα ιστοριογραφικά προβλήματα, αλλά ερωτήσεις και πιθανές προσεγγίσεις που μπορούν να χρησιμοποιηθούν μόνον εφόσον έχουν νόημα με τους όρους των μαρτυριών του 16ου και του 17ου αιώνα. Τα κείμενα που περιλαμβάνει ο τόμος, για τις απεργίες και την επαγγελματική υπερηφάνεια των τυπογράφων στη Λυών, για τις πολιτικές επιλογές των γυναικών, για τις τελετουργίες της βίας και για τον ρόλο των νέων, για την εγγράμματη κουλτούρα και την προφορικότητα, είναι σήμερα κλασικά. Η σημαντική τους καινοτομία έγκειται κυρίως στη συστηματική διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στο κοινωνικό και το συμβολικό, στην αναζήτηση, για παράδειγμα, του κοινωνικού ή του γνωστικού νοήματος των συμβολικών ή τελετουργικών συμπεριφορών.

Η *Επιστροφή του Μαρτίνου Γκερ* (1982)² είναι ένα βιβλίο που γεννήθηκε και από την επιθυμία της να μοιράσει την ιστορική γραφή με την προβληματική της ανθρωπολογίας. Η ταινία, που προηγήθηκε του βιβλίου, θα μπορούσε να συγκριθεί με την εθνογραφική εμπειρία. Η αφήγηση μιας «απίστευτης ιστορίας», όπως διαβάζει η Νταίηβις τη σύνθετη νομική και ηθικοπλαστική μαρτυρία του δικαστή Κοράς φέρνει στο προσκήνιο ένα θεμελιώδες θεωρητικό ζήτημα: το πρόβλημα της αλήθειας και της ιστοριογραφικής αναπαράστασης. Πού σταματά η ανασύνθεση του παρελθόντος και πού αρχίζει η επινόηση του ιστορικού; Η Νταίηβις προσπαθεί να καταστήσει τη διήγηση της επιστροφής του Μαρτίνου κατανοητή με τους όρους της γαλλικής υπαίθρου τον 16ο αιώνα: Αγκιστρώνει την πλοκή σε αρχεία, σε άλλα κείμενα, στις αξίες και τις συνήθειες της ζωής στο γαλλικό χωριό την εποχή εκείνη, χρησιμοποιεί όλα αυτά για να κατανοήσει τα βασικά σημεία της διήγησης του δικαστή και αντίστροφα επιστρέφει στη μαρτυρία του για να τη σχολιάσει. Η ερμηνεία της κινείται ανάμεσα στην αναζήτηση της νόρμας και της εξαίρεσης: αυτό το τόσο προωθημένο παιχνίδι πάνω στην ατομική ταυτότητα –πώς είναι δυνατό να συγχέεται ο αληθινός με τον ψευδο-Μαρτίνο;– δεν είναι εφικτό παρά σε μια κοινωνία όπου οι κοινωνικές ταυτότητες είναι ρευστές και αβέβαιες –ποια είναι η

ταυτότητα της βασικικής οικογένειας στο Λανγκεντόκ εν προκειμένω;–, σε μια εποχή όπου η σχέση πραγματικού και ομοιότητας, η σχέση του γάμου με τον έρωτα, ή οι εσωτερικές πηγές της αλήθειας αποτελούν μείζονα θέματα συζήτησης και δίνουν τη δυνατότητα στα υποκείμενα να αναπτύξουν περίπλοκες κοινωνικές στρατηγικές. Η Νταίηβις επιχειρεί να δείξει πώς μια απίστευτη απάτη αποτελούσε μια εκδοχή για την «κατασκευή του εαυτού», όπως την αποκαλούσε ο Μονταίνος, τόσο για τους αγρότες όσο και για τους δικαστές. Νομίζω ότι ο Μαρτίνος Γκερ αποτελεί σημείο καμπής στο έργο της Νταίηβις όχι μόνον επειδή πρόκειται για τη συγγραφή μιας ανθρωπολογικής ή κοινωνικής ιστορίας, αλλά επειδή στο βιβλίο αυτό η συγγραφέας φανερώνει το χάρισμα της να αφηγείται ιστορίες. Στη Νάταλι Ζήγια να Νταίηβις είναι να διηγείται ιστορίες, ξέρει να διηγείται ιστορίες με τον τρόπο της ιστορικού και εδώ έχουμε μια επιλογή που θα ακολουθήσει και στα επόμενα βιβλία της.

Η *Μυθοπλασία στα αρχαία - οι αφηγήσεις της συγχώρεσης τον 16ο αιώνα* (1987)³ είναι το βιβλίο που βασίζεται σε ένα πλούσιο υλικό από τα γαλλικά δικαστικά αρχεία, τις επιστολές απόδοσης χάρτητος από τον βασιλιά σε απλούς ανθρώπους, μικρούς απατεώνες ή μεγάλους εγκληματίες. Εδώ η Νταίηβις παρακολουθεί από κοντά τη γλωσσική στροφή στην ανθρωπολογία και αποκαθιστά τη μυθοπλασία ως νόμιμο αντικείμενο της ιστορικής έρευνας, αντικρούοντας τις απόψεις που θεωρούν τις μυθοπλαστικές αφηγήσεις εμπόδιο στην αναζήτηση της «πραγματικότητας». Θεωρεί τους τρόπους αφήγησης των εγκλημάτων που περιέχονται στις επιστολές έναν τρόπο να επηρεάζεται ο κόσμος. Δεν πρόκειται για τυχαίες παραθέσεις γεγονότων και αντιλήψεων: Όλες οι αφηγήσεις υπακούουν σε γενικά αποδεκτά κριτήρια για το τι συνιστά μια καλή ιστορία, ποια είναι τα ευγενή και ποια τα κατακριτέα κίνητρα της συμπεριφοράς, πώς αποκτά νόημα το απρόβλεπτο, πώς παρουσιάζει συνοχή η άμεση εμπειρία, ποιος είναι ο γυναικείος και ποιος ο ανδρικός πειστικός λόγος. Οι αιτήσεις για χάρη ανταποκρίνονται σε πολιτισμικές αφηγήσεις που ως δομές προϋπάρχουν των γεγονότων, τόσο στα μυαλά όσο και στις ζωές των ανθρώπων· στις επιστολές διαφαίνεται η επιτελεστική διάσταση της κουλτούρας. Η μυθοπλασία αναδεικνύεται σε συστατικό στοιχείο όλων όσα κάνουμε και όλων όσα λέμε και η λογοτεχνική κριτική συναντά την ιστοριογραφία, όταν οι λογοτεχνικές και αφηγηματικές δομές θεωρούνται και αυτές «πραγματολογικά στοιχεία» και η κουλτούρα κείμενο. Κάπου αλλού, η ίδια ομολογεί ότι «Μου αρέσει να επιμένω ότι η ερμηνεία που διατυπώνει κάποιος θα πρέπει να εναρμονίζεται με ό,τι τα υποκείμενα πράγματι είπαν στο παρελθόν. Κι ακόμη κι αν θέλουμε να διαβάσουμε πέρα από τις περιγραφές των εαυτών τους, θα πρέπει πάντοτε να αναμετρίομαστε με αυτές»⁴. Κατ' αυτό τον τρόπο, η Νταίηβις επιτυγχάνει μια πρωτότυπη συμβολή στην ιστορία των πολιτικών και δικαστικών θεσμών παράλληλα με μια βαθύτερη κατανόηση του γαλλικού πολιτισμού τον 16ο αιώνα. Το επόμενο βιβλίο της, *Women on the Margins (Οριακές γυναίκες; Γυναίκες στα όρια);: τρεις ζωές του 17ου αιώνα* (1995)⁵, αποτελεί κατά τη γνώ-

μη μου την κορύφωση της δεξιοτεχνίας της Νταίηβις, καθώς εδώ αναμετρείται συνολικά με τα προβλήματα που τίθενται στα σύνορα των πεδίων της διανοητικής και πολιτισμικής ιστορίας, της ιστορίας των γυναικών, της κοινωνικής και της συγκριτικής θρησκευτικής ιστορίας και ακόμη της ιστορίας της ευρωπαϊκής επέκτασης στον Νέο Κόσμο. Οι ηρωίδες είναι τρεις γυναίκες: Μια Εβραία έμπορος στο Αμβούργο και στο Μετς που συνέθεσε την αυτοβιογραφία της στα γίντις, με λαϊκούς θρύλους, με ιστορίες για τους δύο της γάμους, τα δώδεκα παιδιά της και τις επιχειρήσεις της. Μια νεαρή καθολική χήρα που ως Ουρσουλίνα μοναχή αναδείχθηκε σε μουσικήτρια προφήτη και ίδρυσε το πρώτο χριστιανικό σχολείο για γυναίκες ιθαγενείς στο Κεμπέκ, απ' όπου έστειλε στον γιο της στο Παρίσι την αυτοβιογραφία της για να τον διαπαιδαγωγήσει ηθικά. Μια τρίτη γυναίκα που ανήκε σε μια οικογένεια Λουθηριανών καλλιτεχνών από τη Φρανκφούρτη και ζούσε παρατηρώντας και ζωγραφίζοντας έντομα, προσχώρησε σε μια ασκητική θρησκευτική κοινότητα αλλά αργότερα, όταν ο θρησκευτικός της ζήλος υποχώρησε, διέπρεψε στο Άμστερνταμ ως δασκάλα, καλλιτέχνηδα και φυσιογνώστρια. Στα πενήντα της χρόνια ζούσε μαζί με την κόρη της και πήρε την απόφαση να κάνει μια απολύτως αντισυμβατική εξόρμηση στην ολλανδική αποικία Surinam όπου πέρασε δυό χρόνια ανακαλύπτοντας, καλλιεργώντας και καταγράφοντας φυτά, πεταλούδες και έντομα της τροπικής γης. Τρεις γυναίκες που έζησαν μια συναρπαστική «ελεύθερη και πλούσια ζωή» πήραν τις δικές τους αποφάσεις, ανεξάρτητες ή αναλαμπάνοντας την οικογένεια. Δύο από αυτές «αμφισβήτησαν» στην πράξη τα όρια που επέβαλλε το φύλο τους, όλες ταξίδεψαν, οι δύο μάλιστα σε μέρη μακρινά, έγραψαν (βιογραφία και επιστολές), γνώρισαν «άλλους» αλλά τους αντιμετώπισαν με διαφορετικό μάτι. Διαφορετικές ζωές στο ίδιο πεδίο που ανοίγει ο ευρωπαϊκός 17ος αιώνας: λαιμοί, αρρώστιες, πρόωροι χαμοί αγαπημένων. Το βιβλίο της Νταίηβις αρχίζει με έναν φανταστικό διάλογο. Με ένα αναστοχαστικό ερώτημα η Νταίηβις σκηνοθετεί τις τρεις γυναίκες στη «Χώρα του νου» (Thoughtland) να διαμαρτύρονται τόσο για τις ερμηνείες που έδωσε στις ζωές τους, όσο και για το ίδιο το γεγονός να τις συμπεριλάβει σε ένα μοναδικό βιβλίο. Αφού λοιπόν ζήτησε την υπομονή τους –την υπομονή των αναγνωστών δηλαδή– και αφού με εύστοχα ερωτήματα μας αφηγήθηκε τις ιστορίες των γυναικών, που από μόνες τους θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν σε απαντήσεις – η Νταίηβις στον επίλογο του βιβλίου της απαντά στην πρόκληση: Και οι τρεις γυναίκες με τον τρόπο τους αποκαλύπτουν τις δυνατότητες, τις εκδοχές, τους εναλλακτικούς δρόμους δηλαδή, που άνοιγε ο 17ος αιώνας, μακριά από τα γνωστά πολιτικά κέντρα εξουσίας. Όλες τους «έκαναν καριέρα» δημιουργήσαν νέους τρόπους ζωής, ζώντας πάνω σε σύνορα/περιθώρια. Κατά κάποιο τρόπο αποτελούν «παραδείγματα», αντιπροσωπεύουν οριακά την ομάδα τους μέσα στον πολιτισμό του 17ου αιώνα, αφού γράφουν σύμφωνα με τα πολιτισμικά τους πρότυπα: αντισυμβασιακά, με κειμενικές εβραϊκές και γίντις αναφορές η μία, στο πρό-

τυπο της σχέσης της Παρθένου με τον Ιησού η άλλη. Η Νταϊήβις επιμένει επίσης στον στοχασμό γύρω από ό,τι ενώνει και ό,τι χωρίζει τις ιστορίες που αφηγούνται οι κυρίες και στα γεγονότα της ζωής τους, χωρίς απλουστευτικές αναγωγές των μεν στα δε. Οι αφηγήσεις των κυριών έχουν πολιτικό νόημα και «πραγματικές επιπτώσεις», κινούνται στο όριο του δημόσιου και του ιδιωτικού, ανατρέποντας ίσως τις προκαθορισμένες αντιλήψεις μας για το τι σήμεινε αυτό σε άλλες εποχές. Θεωρώ ότι το βιβλίο αυτό αποτελεί έμμεσο στοχασμό ή και αναθεώρηση της αναζήτησης του Lucien Febvre σχετικά με το «τι ήταν πολιτισμικά εφικτό» στο ιστορικό παρελθόν και χάρη στη συγκριτική του διάσταση συνιστά μια βαθύτερη κατανόηση του ρόλου της θρησκείας.

Στρατηγικά, η Νταϊήβις αντιστρέφει το ερώτημα της εποχής των ηρωίδων της και δείχνει περισσότερο τι είναι αυτό που συνδέει τις τρεις γυναίκες παρά τι είναι αυτό που τις χωρίζει. Πάνω απ' όλα τις ενώνει η ματιά της. Είναι βέβαια η ματιά της σύγχρονης πολιτισμικής ιστορίας, αλλά είναι ίσως και μια πολιτική ματιά στη σύγχρονη πολυπολιτισμική Αμερική.

Ρωτήσαμε πριν από δύο χρόνια τη Νταϊήβις αν θα έβλεπε μια κινηματογραφική ταινία βασισμένη ακριβώς στις «Γυναίκες στα Όρια». Χαμογέλασε, μας είπε ότι το έχει σκεφτεί πολύ σοβαρά, και μας μίλησε για το πολύχρονο ενδιαφέρον της για τον κινηματογράφο ως μέσο για να κάνει κανείς ιστορία. Δεν ένιωσα έκπληξη λοιπόν όταν πριν από τρεις εβδομάδες έπεσα πάνω σε ένα βιβλίο που εξέδωσε φέτος με τον τίτλο: *Δούλοι επί της οθόνης: Φιλμ και Ιστορική Θεώρηση*⁶. Στο σύντομο αυτό βιβλίο διερευνά τις δυνατότητες μιας κινηματογραφικής ταινίας –που αποτελεί καρπό συλλογικής προσπάθειας– να αφηγηθεί το ιστορικό παρελθόν με τρόπο αντίστοιχο με εκείνον του ιστορικού – που δουλεύει μοναχικά. Αναλύει πέντε έργα που πραγματεύονται τη δουλεία και συζητά τις μεταποτίσεις στη θεώρηση των κινηματογραφιστών, παράλληλα με τις μεταποτίσεις στις θεωρητικές επιλογές των ιστορικών. Αναζητά τα κινηματογραφικά αντίστοιχα μιας αφηγηματικής ιστορίας που νομιμοποιείται με εισαγωγές, βιβλιογραφία και υποσημειώσεις αλλά και με λέξεις όπως «ίσως» ή «δεν είμαστε βέβαιοι ότι». Οι ταινίες, υποστηρίζει η Νταϊήβις, μπορούν να πειραματισθούν γύρω από το πώς βιώνονταν το παρελθόν, πώς ζούσαν τοπικά και με λεπτομέρεια τα μεγάλα γεγονότα. Μπορούμε τέλος, λέει η Νταϊήβις, να δούμε τις ιστορικές ταινίες θέτοντας ερωτήματα αντίστοιχα με εκείνα τα οποία θέτουμε στα ιστορικά βιβλία.

Έτσι διαγράφονται από βιβλίο σε βιβλίο θεματικές και μεθοδολογικές μεταποτίσεις στον τρόπο της Νταϊήβις να κάνει ιστορία. Θα μπορούσε κανείς αντιστρόφα να σταθεί στο σταθερό νήμα που διατρέχει το έργο της: Για την πρωτοποριακή κάθε φορά έκφραση των ιστοριογραφικών ρευμάτων του αιώνα μας, για την έκφραση μιας ουμανιστικής παιδείας που συμπορεύεται με την πολιτική δράση, για το ταλέντο της να αφηγείται ιστορίες που μας ενδιαφέρουν ως επαγγελματίες ιστορικούς αλλά και μας αφορούν γενικότερα.

Στα 72 της χρόνια η Νταϊήβις εκδίδει ένα καινούριο βιβλίο για το «δώρο και την αμοιβαιότητα»⁷

στη Γαλλία τον 16ο αιώνα. Παραμένει μαχόμενη ιστορικός και στρατευμένη διανοούμενη που σε ένα αυτοβιογραφικό της κείμενο δηλώνει: «η μελέτη του παρελθόντος προσφέρει ανταμοιβές για την ηθική ευαισθησία και εργαλεία για την κριτική κατανόηση... όσο στατικό και απελπιστικό κι αν φαίνεται το παρόν, το παρελθόν μας υπενθυμίζει ότι μπορούν να επέλθουν αλλαγές. Το παρελθόν είναι αστεϊρεύτερη πηγή ενδιαφέροντος και μπορεί να είναι ακόμη και πηγή ελπίδας»⁸.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Society and Culture in Early Modern France* 1975.
2. *The Return of Martin Guerre*, Harvard U.P., Cambridge Mass 1982.
3. *Fiction in the Archives. Pardon Tales and their Tellers in 16th century France*, Stanford U.P., 1987.
4. *Life of Learning*, American Council of Learned Society 1997.
5. *Women on the Margins: Three Seventeenth Century Lives*, Harvard, Cambridge Mass 1995.
6. *Slaves on the Screen. Film and Historical Vision*, Cambridge Mass. 2000.
7. *The Gift*, Oxford Blackwell 2000.
8. *Life of Learning...*, ό.π.

* Το κείμενο αυτό διαβάστηκε στην εκδήλωση με αφορμή την ελληνική έκδοση της *Επιστροφής του Μαρτίνου Γκερ* (μφρ., Π. Ματάλας, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2000) στις 24 Οκτωβρίου 2000, στη Στοά του Βιβλίου στην Αθήνα.

ΙΣΟΠΟΛΙΤΕΙΑ: Επιθεώρηση

φιλοσοφίας δικαίου, πολιτικής

φιλοσοφίας και ηθικής

Αφιέρωμα στον Amartya Sen, τόμος III,

τεύχος 2, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας,

Οκτώβριος 1999

Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος

Ο AMARTYA SEN ανήκει στους ομιλητές που –άθελά τους– τιμωρούν τους ακροατές, οι οποίοι τυχόν αφαιρούνται στη διάρκεια της διάλεξής τους με την κύρωση ενός προσωρινού πνευματικού αποκλεισμού. Ο ακροατής δεν μπορεί να παρακολουθήσει έναν τόσο ταχύ και συνεκτικό νου επιλεκτικά, αφαιρούμενος έστω για λίγο. Αν και αυτό συμβαίνει και με άλλους στοχαστές, στην περίπτωση του Sen η στιγμιαία αφηρημάδα σημαίνει σχεδόν ολική απώλεια της απόλαυσης της διάλεξης ή ακόμα και του διαβάσματος. Για όποιον διαβάσει ως το τέλος ένα άρθρο ή παρακολουθήσει ως το τέλος μια διάλεξη του ινδού οικονομολόγου και φιλόσοφου (καθηγητή παλιότερα στο Καίμπριτζ και σήμερα στο Χάρβαρντ, επισκέπτη καθηγητή σε πολλά αγγλοσαξωνικά και ινδικά πανεπιστήμια και κατόχου του Νόμπελ Οικονομικών), η ανταμοιβή είναι εξίσου μεγάλη: συνίσταται στη γοητευτική αίσθηση του διαλό-

γου με διανοητές που πρώτοι έθεσαν καιρία κοινωνικά και ηθικά προβλήματα, όπως του διαλόγου με τους Malthus, Condorcet, Mill και Rawls, στο άρθρο «Γονιμότητα και καταναγκασμός» του Sen. Με το άρθρο αυτό, σε δόκιμη μετάφραση του Νίκου Στυλιανίδη και επιμέλεια του Ανδρέα Τάκη, αρχίζει το αφιέρωμα του περιοδικού *Ισοπολιτεία* στον Sen (υπεύθυνος έκδοσης: Βασίλης Βουτσάκης, υπεύθυνος αφιερώματος: Κώστας Σταμάτης).

Πολλά χρόνια γνωστός στο εξωτερικό για τις μελέτες του στην οικονομική της ευημερίας και την οικονομική της ανάπτυξης, ο Sen άρχισε να συζητείται και να μεταφράζεται σχετικά πρόσφατα στη χώρα μας (π.χ. Α. Sen, *Για την ηθική και την οικονομία*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2000). Ο πλούτος των θεμάτων και η λεπτότητα της σκέψης του Sen επιτρέπουν στους ερμηνευτές του να βρίσκουν υλικά για το δικό τους «πρόγραμμα έρευνας». Στο εν λόγω αφιέρωμα ο Φαίδων Κοζύρης («Η ηθική της οικονομίας») βλέπει τον Sen ως ένα φιλελεύθερο στοχαστή που αντιτίθεται στη «συρρίκνωση της αγοράς και την κρατική πολυπραγμοσύνη» (σελ. 249). Ο Ανδρέας Α. Παπανδρέου, παρουσιάζοντας την «οικονομική των λιμών», υποστηρίζει ότι ο Sen είναι υπέρ της δημόσιας κοινωνικής και πολιτικής δράσης, υπέρ του «προγραμματισμού, όπου το κράτος θα αξιοποιεί και την ομαλή λειτουργία της αγοράς» (σελ. 315). Ο Κώστας Σταμάτης, χωρίς να θεωρεί τον Sen μαρξιστή, τον προσεγγίζει από τη σκοπιά της μαρξικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας και πιστεύει ότι ο ινδός στοχαστής δεν θα διαφωνούσε καθόλου με διάφορους, παράλληλους στόχους ισότητας, στους οποίους περιλαμβάνεται και –η κυρίως σοσιαλιστική– ισότητα αποτελεσμάτων (σελ. 350).

Παρ' ότι όλες οι παραπάνω ερμηνείες είναι λίγο πολύ νομιμοποιημένες και ενώ είναι προφανές ότι ο Sen είναι πολέμιος του αχαλίνωτου καπιταλισμού, υπάρχουν στοιχεία που πιστοποιούν ότι δεν εντάσσεται αποκλειστικά σε ένα μόνον ρεύμα σκέψης. Όντας πρωτότυπος διανοητής, μάλλον προσφέρει δικές του, ιδιαίτερες απαντήσεις σε ανοικτά ερωτήματα, όπως ποιο είναι το ηθικό θεμέλιο της κοινωνικο-οικονομικής πράξης και ποιο το επιθυμητό κριτήριο της ισότητας. Στο αφιέρωμα της *Ισοπολιτείας*, άλλες ερμηνείες κατ' εξοχήν αναδεικνύουν αυτή την ιδιαιτερότητα της σκέψης του. Ο Φιλήμων Παιονίδης αξιολογεί την πρόταση του Sen να αντιληφθούμε την ισότητα μεταξύ των ατόμων όχι τόσο ως ισότητα ευκαιριών ή αποτελεσμάτων όσο ως ισότητα ικανοτήτων για την επίτευξη ευζωίας (σελ. 259 κ.ε.). Ο Διονύσης Γράβαρης, αποκρούοντας τη δημοσιογραφική πρόσληψη του Sen ως «οικονομολόγου των φτωχών», εξηγεί πως αυτός εισάγει το ηθικό επιχείρημα στην οικονομική επιστήμη (ιδίως σελ. 280 και 284) και μαζί με αυτό τη δυνατότητα να αξιολογείται η οικονομική δράση όχι ως προς το αν μεγιστοποιεί το ατομικό όφελος, αλλά με βάση μια νέα ηθικότητα καθολικής ισχύος, τη δεσμευση σε έναν σκοπό («commitment»). Η τελευταία έχει οριστεί από τον ίδιο τον Sen «με όρους ενός προσώπου που επιλέγει μια πράξη [για την] οποία πιστεύει ότι θα αποδώσει ένα χαμηλότερο επίπεδο προσωπικής